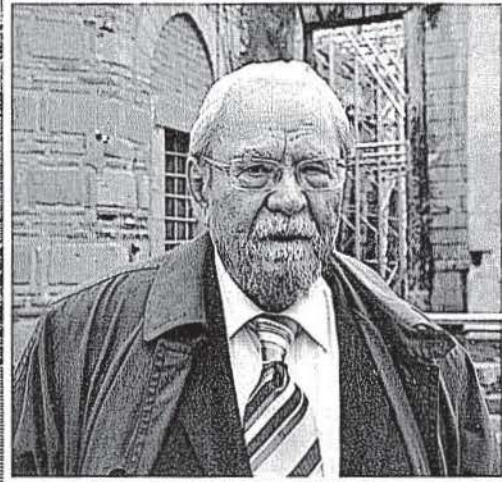
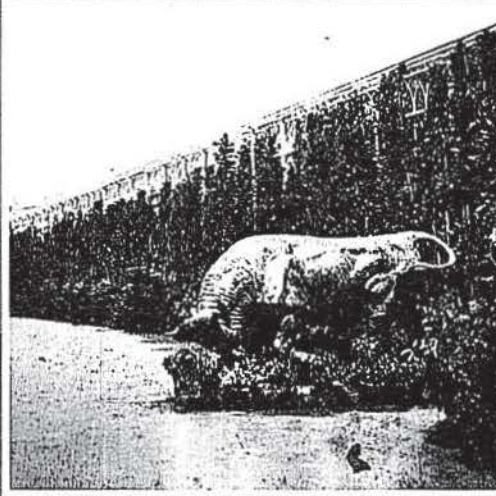
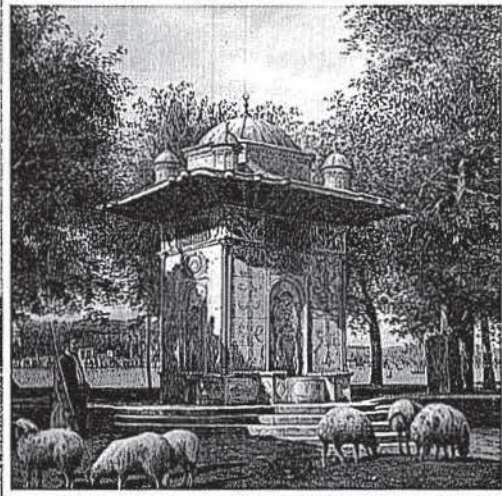

MILLİ SARAYLAR

KÜLTÜR-SANAT-TARİH DERGİSİ SAYI:7 / 2011

ISSN 1304-9046

Sultan Abdülaziz'in Mısır Seyahati'ne Dair Bir Kaynak Kitap: "Voyage du Sultan Abdulaziz de Stambul au Caire"

Sümeysra Durak*

Giriş

Osmanlı padişahları, II. Mahmud'tan (1808–1839) itibaren yurtiçi seyahatlere başladılar. II. Mahmud döneminde başlayan küçük gezintiler, Sultan Abdülaziz döneminde daha büyük çaplı resmi ziyaretlere dönüşmüştür. Sultan, Yavuz Sultan Selim'den bu yana hiçbir Osmanlı sultanının ayak basmadığı Mısır'da Osmanlı egemenliğini pekiştirmek ve oradaki gelişmeleri yakından inceleyebilmek adına bu geziye karar vermiştir.

Sultan Abdülaziz gibi doğu kültürüne yakınlığıyla bilinen bir sultan için ilk etapta Avrupa'ya yapılacak bir ziyarette kendi hâkimiyetinde gelişmiş bir eyalet olan Mısır'ı ziyaret etmek daha uygun bulunmuştur. Mısır'da ticaret, tarım ve sanayi gibi alanlarda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Büyük projelere imza atmak arzusundaki Sultan Abdülaziz bu seyahatte, Mısır'daki gelişmeleri yerinde inceleme fırsatı bulacaktır.

Sultan Abdülaziz'in Mısır'a gerçekleştirdiği seyahatle ilgili olarak arşivlerde önemli bilgiler bulunmakla beraber bu seyahate tanık olmuş L. Gardey tarafından kaleme alınan, *Voyage du Sultan Abdulaziz de Stambul au Caire*, Wick et Rumebe, Costantinople, 1865, 386 sayfalık¹ seyahatname özel bir değer taşır. Yazar L. Gardey, İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde uzun yıllar İstanbul Mühendislik Mektebi'nde ve Saray-ı Hümayûn'da Sultan Abdülmecid'e Fransızca hocalığı yapmış, Sultan Abdülaziz döneminde de Saray'a yakın olmuş bir şahsiyettir. Sultan Abdülaziz'in yaklaşık bir ay süren seyahatine baştan sona tanıklık eden Gardey, seyahat anılarını günlük şeklinde bir kitapta toplamıştır.

Dolmabahçe Sarayı Halife Abdülmecid Kütüphanesi'nde tespit ettiğimiz bu seyahatname Fransızca olarak kaleme alınmıştır. Seyahatname; önsözden sonra, toplam 31 fasıldan ve bir Sonuç'tan oluşmaktadır. Eserin bölüm başlıkları sırasıyla:

Önsöz, Marmara Denizi, Gelibolu'dan Metelin'e, Sisam Adası- Sporatlar, Gök-yüzü ve deniz, Afrika kıyıları- İskenderiye, İskenderiye, Demir yoluyla Delta'dan geçiş ve Kahire, Kahire, Hac Emri-Cezire, Şubra, Müze-Fabrika-Piramitler, Piramitler, Heliopolis-Hamsin-Cezire, Kahire'den İskenderiye'ye dönüş, Elveda İskenderiye, Açık deniz, Rodos sularında, İyonya Denizi, İzmir-demiryolu-Efes, İzmir-Kabul töreni-istirahat, Söylev-Bornova, Camii ve yarışlar, İzmir'den

L. Gardey,
Saray-ı Hümayûn ve
İstanbul Mühendislik
Mektebinde
Profesör Nişan-ı İftihar ve
Nişan-ı Mecidiye ve
Légion d'Honneur Sahibi.
1865.

kalkış-Eolie, Metelin'den Çanakkale'ye, Çanakkale, Çanakkale'den Gelibolu'ya, Gelibolu, Gelibolu'dan Büyükkada'ya, İstanbul'a giriş, Boğaz'da bir gezinti, İstanbul, Pera ve Galata, Sonuç şeklindedir. Günümüze değin dilimize yapılmış tam bir çeviri çalışması olmamakla birlikte eserin bazı bölümleri çeşitli çalışmalara kaynak olmuştur. Eser oldukça akıcı bir Fransızca ile günlük dilde yazılmıştır. Yazarın ifadesi ile "bu seyahatname edebî yönü ağır bir eser olmaktan ziyade bir gezi rehberi niteliği taşımaktadır".

Seyahatnamenin akıcılığını ve anlaşılabilirliğini, yazarın bilhassa yolculuk esnasında (Beşinci bölüme değin) gördüğü hemen hemen her yer için o yörede geçmiş ya da geçtiğine inanılan mitolojik söylencelere değinmesi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu söylenceler Antik dönem mitolojisinden Roma mitolojisine kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Aslında bir bakıma yazar mitolojik söylenceyi yaşadığı ana taşımaktadır adeta. Bu nedenle tanıtım yazımızda ağırlıklı olarak, beşinci bölümden sonraki bölümlere değinilecektir.

Söz konusu seyahatname Sultan Abdülaziz'i ve dönemini yakından tanımak bakımından da özel bir önem taşımaktadır. Sultan Abdülaziz'in kişiliği ve insanlarla olan diyalogu hakkında seyahatnamenin satır aralarında ilginç bilgiler mevcuttur.

Yazar, kitabın önsözüne Sultan III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde eğitimde, orduda yapılan ve Tanzimat sürecine zemin hazırlayan yenilikçi hareketlerden bahsederek başlar. Daha sonra Fransızca hocalığını yaptığı Sultan Abdülmecid'in kişiliğini, Tanzimat'ın ilk filizlenişini, öne çıkan kişiliklerle ilgili kişisel gözlemlerini aktarır. Özellikle şahsi yakınlığından dolayı, Sultan Abdülmecid ve dönemini artıları ve eksileriyle değerlendirebilmiş; eğitim ve askeriye'nin yanı sıra tarım, maliye, mülkiye, hukuk alanlarında yapılan yenilikler ve bunların sonuçlarına yer vermiştir. Bunlardan başka Sultan Abdülmecid'in hastalıklı halinin devlet işlerine de sirayet ettiği, düzenin bozulduğu, maliyenin güç durumunda kaldığı gibi kişisel değerlendirmelerine de yer vermektedir. L. Gardey, Sultan Abdülmecid'in sıkıntılı son yıllarına yakından şahit olmuş biri olarak Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışından büyük umutlara kapıldığı görülür. Tüm kurumlarda yenilenme ve ıslahat çabalarının büyük bir titizlikle devam ettirildiğinden bahsederken şüphesiz yeni dönemi "övmeye çalıştığı" gözden kaçmamaktadır.

Tarımın, İstanbul'da ilk defa gerçekleştirilen Ulusal Sergi ile desteklendiği, kaimenin kaldırılması, israfın azaltılmasıyla ve yeni gelir kaynaklarının bulunmasıyla ekonominin canlandığı kaydedilmektedir. Fuat Paşa sayesinde Suriye'deki siyasi sorunların giderildiği ve donanmanın güçlendirildiği, askeri ve mülki idarede yeniden teşkilatlanmaya gidildiğine dair bilgiler verilerek Sultan Abdülaziz'in ilk saltanat yıllarına ilişkin bir resim çizilir. Yazar, tüm bu verimli çalışmaların ve ıslahat hamlelerinin temelinde adalet, çalışkanlık ve dürüstlük bulunduğunu belirtir.

Bunların yanı sıra önsözde, Sultan Abdülaziz'in kişiliğine, öğrenme merakına, adaletine, dini inancına ve gücüne ilişkin ilginç ayrıntılara da rastlanmaktadır. Son kısımda böyle bir gezi için neden Mısır'ın seçildiğine değinilir. L. Gardey'in ifadesine göre; Mısır o dönemde, batının tüm gelişmelerini kendi coğrafyasında tatbik eden Doğu'nun en gelişmiş ülkesidir.

L. Gardey, Abdülaziz'in maliyede gittiği düzenlemelere ve olumlu sonuçlarına önsözde ayrıntılı olarak değinir. Mısır gezisinin tüm masraflarının Hazine-i Maliye'den

(genel devlet hazinesinden) değil Hazine-i Hassa'dan (Padişah'ın özel bütçesinden) karşılanmasını da kamu yararına olumlu bir gelişme olarak görür.

Önsözden sonra Padişah'ın yolculuğa Feyz-i Cihad adlı lüks bir yat ile çıktığından, maiyetindekilerden ve donanmanın diğer gemilerinden bahsedilir. İlk gece Gelibolu'ya, yolculuğun ilerleyen günlerinde sırasıyla İpsara, Sisam, Kos gibi adaların yanından geçilmiş ve İskenderiye'ye varılmıştır.

İskenderiye limanında karşılama için Mısır Hidiv'i İsmail Paşa'ya ait bir korvet, Feyz-i Cihad'a yanaşmış ve burada padişahla ilk görüşmeler yapılmıştır. Tüm gemiler toplandıktan sonra İskenderiye'de kalacakları Rasettin Sarayı'na yanaşmıştır. Gardey, seyahatnamesinde bu saraya dair notlar düşmektedir. Sultan Abdülaziz, Mehmed Ali Paşa'nın bu şehri bu kadar değiştirmeyi adeta ihya etmeyi nasıl başardığını düşünmüştür. Gördükleri arasında dikkatini en çok kanal ve tren yolu çalışmaları ile yolların ve meydanların bakımlılığı çekiyordu.

Sultan Abdülaziz'i karşılama törenine Müslüman, Hristiyan tüm halk aynı coşkuyla katılmıştır. Rengârenk gösteriler arasında limandan, limandaki gemilerin güvertelerinden ve sarayın bahçesinden atılan havai fişek ve top gösterileri de yer almıştır.

Sultan Abdülaziz gezi esnasında önemli mesajlar vermeyi ihmal etmemiştir. Bunlardan biri; İskenderiye'deki elçiliklerin temsilcilerini huzura kabul ettiği bir yemekte verdiği mesajdır. Bu mesajında müttefik ve dost güçlerin temsilcilerini görmekten her zaman mutluluk duyduğunu ifade etmiş; bu geziden amacının tarım ve ticaretin gelişmesi yolu ile tüm gayretlerinin -ayrım yapmaksızın- tebasının mutluluğu ve refahını artırmanın önünü açmak olduğunu vurgulamıştır. Sultan Abdülaziz en çok arzuladığı şeylerden birinin de Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bağların daha da güçlenmesi olduğunu kaydetmiştir.

Sultan özellikle şehrin; kanalın, demiryolunun ve güzel bahçelerinin bol olduğu batı kesimi ile ilgilenmiştir. Yine bitki ve kuş türleri açısından zengin ve meşhur bahçeler de gezi programına dâhil edilmiştir. Sultan Abdülaziz, gittiği her yerde kendisine hizmet verenlere cömertçe davranarak ihsanda bulunmuştur. Gardey'e göre Sultan Abdülaziz verdiği bahşişlerde gayet görgülü ve ölçülü davranmıştır.

Ayrıca, Sultan Abdülaziz'in şatafatı sevmediğini vurgulayan Gardey bunu şu cümlelerle yorumlamıştır. "Sultan Abdülaziz kıyafetlerinin sadeliğine rağmen asil karakterinde sevgiyi ve saygıyı kendine çeken bir görkem taşıyordu".

Sultan Abdülaziz İskenderiye'den Kahire'ye demir yoluyla gider. Bu gezi demiryolunu incelemek için iyi bir fırsat olmuştur. Sultan, ilk defa bir tren görmüşçesine vagonların nasıl birbirine bağlandığını, tekerleklerin raylar üzerinde nasıl gittiğini, lokomotifin on beş araç ağırlığındaki vagonları nasıl çektiğini, bu kadar çok kişinin uzun mesafelerde nasıl bu kadar çabuk taşınabildiği gibi sorular sormuştur. Padişah demiryolu ile ilgili diğer ayrıntılar için yolculuk boyunca kendisine eşlik edecek donanımlı birini istemiştir.

Demiryolu ile seyahat Nil Nehri ve kolları kıyısından devam eder. Geçilen istasyonlar, tamamlanamamış barajlar, çok büyük sağlam tonozlu demir köprülerden bahsedilir. Kahire'ye gelindiğinde ise tren Kasrunnil Sarayı'nın önünde durur. Bu Saray Sultan'ın ve maiyetine tahsis edilmiştir.

Kahire'de de Sultan'ı memnun edecek birçok olay gerçekleşmiştir; selamlamada tüm yollarda halkın bayramlıklarını giyinmiş olarak toplanıp sevgi gösterilerinde

Pierre Désiré Guillemet,
Sultan Abdülaziz, 1873.
Osmanlı Sarayında
Oryantalistler sf. 38.

bulunması, demir yolları, harika doğa, geçtiği istasyonlar, Nil Sarayı, Kahire, dört taraftan gelen dualar, kaleden sunulan hürmetler vb... olaylar sultanı gayet memnun etmişti. Henüz Osmanlı topraklarında yaygınlaşmamış olan demiryolu Osmanlı heyeti üzerinde derin izler bırakır. Demiryolunun İstanbul'da ticareti nasıl canlandıracağını, ivme kazandıracağını düşünmek bizzat yazarın kendisini bile heyecanlandırır.

Gardey, Mısır gezisiyle ilgili ilginç bir iddia da bulunur: Sultan Abdülaziz'in pek inanmasa da, bu geziye çıkmadan önce sarayda kalan son birkaç müneccimin birinden kehanet aldığını dile getirir*. Kehanet şöyledir "yasaklı meyveye dokunmadığınız sürece en güzel yolculuklardan biri olacaktır". Yasaklı meyveden ne kastedildiği sorulunca şu cevap gelir: "siyasi işler".

Yapılan rengârenk havai fişek gösterileri herkesi cezbetmiştir. Öyle ki Sultan Abdülaziz, Hidiv İsmail Paşadan İstanbul'a beraberinde götürebileceği birkaç tane havai fişekçi istemiştir.

Yazar daha sonra Kahire'deki diğer saraylardan bahseder. Gezilen diğer saraylarda da gösteriler tertip edilmesi karşısında sultan memnun olur ve gezisini birkaç gün daha uzatacağını açıklar. Abdülaziz'in görkemli bedeninin içindeki inceliğiyle havai fişekçilerin günlerdir çalışmaktan yorulmuş olabileceğini düşünür ve halkın da dinlenebilmesi için o geceden itibaren gösterilerin yapılmamasını rica eder.

Yine bu bölümde, Sultan ikinci musahibine ertesi gün haremde bizzat kendi hazırladığı liste doğrultusunda harem dairelerine kartının dağıtılmasını ister. Bu liste on dört kişilik bir listedir. Mehmet Ali'nin, İbrahim'in, Abbas'ın ve de Said'in hareminden dul eşleri ve bu büyük ailenin yaşayan üyelerinin haremlerine padişahın kartları gönderilir.

Sultan Abdülaziz Kahire'deki diğer sarayları da gezmiştir. Bunlardan biri Şubra Sarayı'dır. Bir diğeri de İsmail Paşa'ya ait olan tarzı farklı küçük, havadar ve şirin Nossu Kasrı'dır. Gardey pek emin olmamakla birlikte Sultan'ın buranın resmini yaptırdığını iddia eder. Mehmed Ali tarafından bir kısmı Nil nehri üzerine diğer tarafı ise bölgedeki en güzel palmye, akasya, çınar ve diğer güzel kokulu ağaçların dikili olduğu bu alana inşa edilmiş bu saray önemli ziyaretçisini tatmin edecek her şeye sahiptir. Sultan Abdülaziz burada Fuad ve Halim Paşa ile bahçivanlık, tarım işleri ve ilk kez inceleme fırsatı bulduğu baraj hakkında detaylı çalışmalar yapar.

On birinci güne ait anlatılanlar sultan ve beraberindeki kafilenin müze, fabrika ve piramitlere düzenlediği gezi detaylarını içermektedir. Program dâhilinde Antikçağ Müzesi, pamuk ve ipek fabrikaları ve baraj gezisi yer almıştır.

Gezinin on beşinci gününde İskenderiye'den geri dönüş yoluna çıkılır. Güzergâh üzerinde bulunan Girit ve Rodos'a uğranmadan doğrudan İzmir'e hareket edilir. On sekizinci günde bir tayfanın denize düşüp boğulması sebebiyle öngörülen saatte İzmir'e varılamaz. Geceyi İzmir açıklarında gemisinde geçiren sultan ertesi sabah İzmir'e ulaşır. Esasında İzmir seyahati Fuad Paşa'nın özel gayretleri sayesinde gerçekleşmiştir. İzmir'de büyük bir sevgi ve ilgiyle karşılanan Sultan Abdülaziz, burada dört gün kalır. Yazar, Sultan'ın Bornova'da siviller, askerler ve din görevlilerinden oluşan bir halk topluluğuna yaptığı konuşmaya da yer vermiştir. Sultan İzmir'de bulunduğu süre boyunca geziler yapmış; tren yolu inşasına, okullara, yoksullara bağışlarda bulunmuştur. Bu bağışlar ve miktarları konusunda eserde oldukça net

bilgiler verilmiştir. Sultan'ın onuruna at yarışları düzenlenmiş ve birinciye güzel bir Arap atı hediye edilmiştir.

Daha sonra sırayla Metelin, Çanakkale, Gelibolu, Büyükkada yönünden İstanbul'a girilmiştir. Gelibolu'daki görüşmelerin birinde, Sultan'a gece Rodos adasını ve şehri yerle bir eden büyük bir depremin olduğu bildirilir. Tuna gemisine yiyecek ve çadır türünden ne bulunulursa toplanması emredilir, Yaverlerden Rauf Bey huzura çağrılır ve 500.000 kuruşluk bir yardımla derhal yola çıkarılır. Sultan'ın Rodos'a uğramaktan son anda vazgeçip İzmir'e yönelmesi onu, üstün bir gücün koruduğu şeklinde yorumlanır.

Gardey eserin sonuç bölümünde, Sultan Abdülaziz'in İstanbul'a dönüşte Babıali'de yaptığı teşekkür konuşmasını olduğu gibi aktarır. Yazar, Sultan Abdülaziz döneminde, Saray ile Babıali'nin arasındaki uyumdan bahsetmektedir. Saraydaki mabeyncilerin, kâtiplerin, yaverlerin Avrupalı düşünce tarzının Babıali'deki; devlet adamları ve onların altında çalışan memurların tarzıyla uyum içerisinde olduğunu dile getirmektedir. Gardey, bu önemli isimleri tek tek sıraladıktan sonra bir devletin siyasi yüzleri ne hal üzere olursa idari kimliğin de bu yönde olacağını ifade eder.

Gardey kitabının sonuç bölümünü devlet görevlilerine çalışmayı, sabretmeyi öğütleyen bir seslenişle bitirir:

"Hükümdar iradesinin değerli icracıları, durumu layıkıyla toplama meziyetinize, İmparatorluğun huzurunu artırma ve Sultanın bu geziden önce ve sonra sıkça dile getirdiği; tüm halkının saadetini sağlama meziyetini ve asil yüreğinin arzusu olan tarımı, ticareti ve sanayiye geliştirmeyi de eklerseniz, zamanınızı öldürmüş olmazsınız."

Gardey'e göre bu gezi, şimdiye kadar hiç emsali görülmemiş bir şekilde, bir Osmanlı hükümdarının üzerinde, iki Cihanın, Doğu'nun ve Batı'nın, Müslüman ve Hristiyanların sempatisini toplamak gibi önemli bir netice vermiştir.

Kitabın Önsözü

Sultan Abdülaziz'in İstanbul'dan Kahire'ye Yolculuğu

Osmanlı İmparatorluğu tarihinin ilk yılları savaşçı ve muzaffer kişiliklere sahip padişahlarla başlamışken; çağdaş dönem Sultan I. Abdülhamid döneminden itibaren açılmıştır ve sonrasında gelen padişahlar; barışçı, reformcu, yenilikçi ve savaştan haz etmeyen fakat ülkesinin çıkarı söz konusu olduğunda bunu da onurlu bir şekilde yapabilecek sultanlar olmuştur.

III. Selim [1789–1807] ve II. Mahmut [1808–1839] döneminin bir kısmını kaleme alan Fransız bir gazeteci yazar Osman'ın bu ünlü ailesi (Osmanoğulları'nın) özel bir zekâ ile donatıldıklarını kabul etmiştir. Eğer günümüzde olsaydı onları diğerlerinden ayıran erdem ve özelliklerin arasından bir tanesinin daha sıvrıldığını dile getirebilirdi, o da hükümdarda daha da kıymetli olan şey iyilikti.

Sultan III. Selim yenilikçi reformlarını başlatır; fakat engeller o kadar büyüktür ki kısa sürede sorunlara yenilir. I. Napolyon'un Sultan'a gönderdiği kitap ve aletlerle donatılmış ve temsilcilerinin Türkiye'ye büyük bir danışmanlık hizmet sunduğu, Top ve Mühendislik Mektebi [Mühendishane-i Berr-i Hümayûn] onun döneminde faaliyete

başlamıştır. Aynı şekilde Deniz (Harp) Okulu [Mühendishane-i Bahr-i Hümayûn] (Ecole Navale) da bu dönemde açılmıştır.

Daha cesur ve yenilikçi dehaya sahip olan Sultan II. Mahmud, engelleri aşmış, dıştaki düşmanlarının sebep olduğu sorunlara rağmen, bu şartlarda hazırladığı ve iki oğlunun yeşerteceği gelişim tohumlarını Osmanlı topraklarına ekmisti. Askerî okulu açar; Tıbbiye Mektebini yeniden düzenler ve buradaki her millettten ve her inançtan hoca, beş yüzden fazla Müslüman, Katolik, Ortodoks, Ermeni ya da Musevî öğrenci, “Ben tebaamı yalnızca camide, kilisede ya da sinagogda ayırt ederim” projesini hayata geçirirler.² Aynı şekilde karantina uygulaması da Sultan II. Mahmud döneminde başlatılmıştır.

Babasının yenilikçi fikirlerinin varisi olmayı hak eden Sultan Abdülmecid; saltanatını Gülhane [Tanzimat] Fermanı'nın ilanıyla [1839] başlatır. Bu ferman Osmanlı tebaasına: “Yasaların önünde hepiniz eşit ve kardeşsiniz. Bugünden itibaren yalnızca canınız değil, onurunuz ve mallarınız da tamamıyla güvence altına alınmıştır” diyordu. Diğer yabancı uluslara da: “Türkiye kamu hukukuna giriyor. Artık sizin gibi yaşayacak, saygı duyun, yardımcı olun” diyordu.

Çağdaş uluslar bu çağrıyı o kadar iyi almışlardı ki; daha yenilerde Navarin'de [1827] Türklere karşı Rusya'ya ve Yunanlılara yardım eden Batı'nın iki dev gücü [İngiltere ve Fransa]; Sivastapol'de istekleriyle Osmanlı'nın huzurunu bozan Ruslara karşı Türkiye'ye yardım ettiler. İsyanıyla Sultan Mahmud'a son döneminde sıkıntı yaşatmış güçlü paşayı [Mehmed Ali Paşa] itaatine boyun eğdirmişti. Yeni saltanatın içeride olsun dışarıda olsun topladığı güven sayesinde, taşra isyanları tehlike arz etmiyordu; böylece fermanın gelişimi de normal sürecinde ilerliyordu.

Devletin, yenilenmiş ve teşkilatlanmış büyük kurumları çalışmaya başladı. Suiistimalleri yok edecek, kişilerin ve mallarının güvenliğini temin edecek, düşünce özgürlüğünü artıracak, farklı ırkları kaynaştıracak, ülke kaynaklarını geliştirecek, dış ilişkileri pekiştirecek, iç dinamiklerini ve potansiyelini harekete geçirerek gelecekte daha çağdaş bir toplum oluşmasını sağlayan terakkiyi sağlamlaştıracak çalışmalara başlamışlardı.

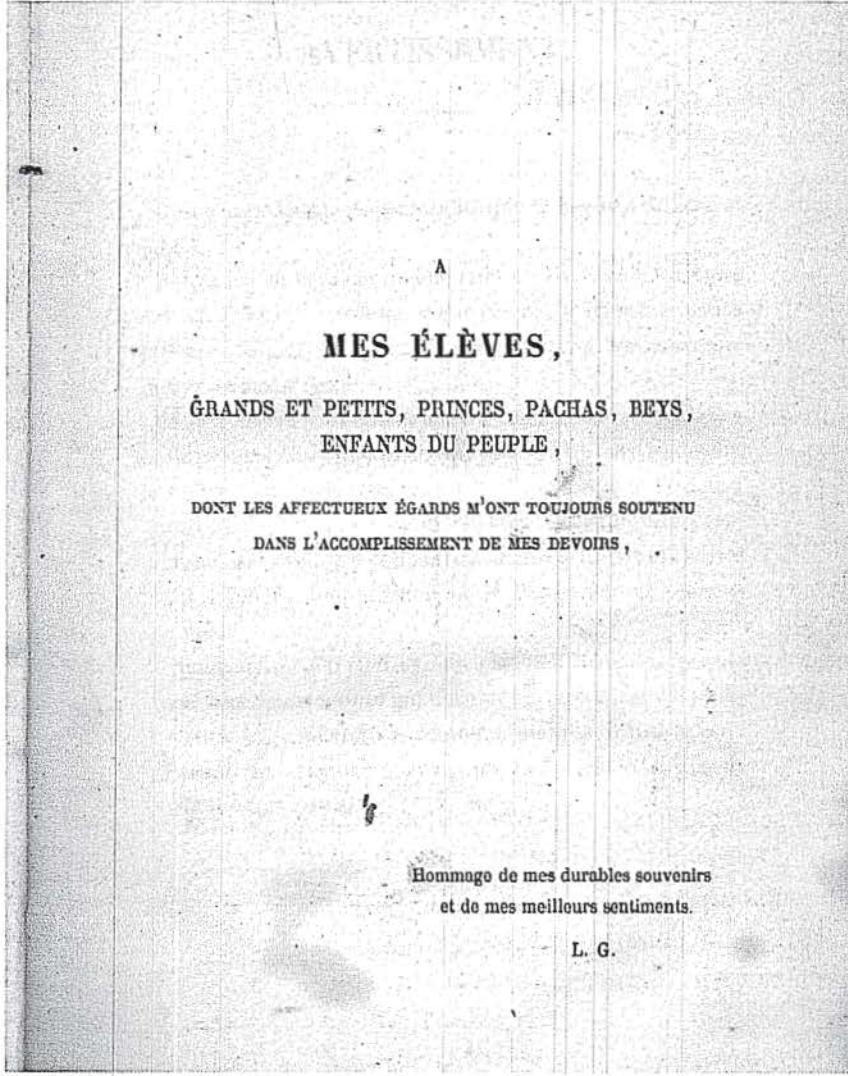
Adalet; kanunlarına ve sivil [nizamiye], ceza, suç ile bahriye mahkemelerine kavuşmuştu. Müslüman ve Hristiyan tebaa aynı mahkemeye çıkacak ve hâkimlerin karşısında her inançtan tebaanın tanıklığı kabul görecekti.

Sürekli ve alenen tekrarlanan suiistimaller engelleniyor, angaryalar, işkenceler ve köle alım satımı yasaklanıyor; çıkarıcılık, görevi kötüye kullanma ve rüşvet örnek bir şekilde cezalandırılıyordu.

Tarım korunmuş ve maliyeden ona imdat gibi yetişen “Hazine-i Nafia” ayrılmıştır. Resmi soruşturmalar, yerel meclisler taşra yönetimlerinin iyileşmesine katkıda bulunmuştu. Yönetim meclisleri ve belediye kurumları daha liberal bir yapıya sahip olmuşlardı. Her yerde açılan fabrikalar, askeriye kiyafet üretmiş ve üretimleriyle yerel ticareti güçlendirmişlerdi.

Köprü ve yol mühendisleri, orman ve maliye müfettişleri gibi birçok uzman kişi Avrupa'dan getirilmiş ve gerekli kurullara yerleştirilmişti. Darphane, yeniden düzenlenmiş; altın ve gümüş paralar Fransa ve İngiltere'ninkiler kadar güzel ve ayar bakımından iyi basılmaya başlanmıştı.

Genel eğitime ayrı bir önem verilmişti: tüm İmparatorluk'ta, Üniversite, Akademi, normal ve hazırlık okullarının temelleri atılmıştı. Mühendislik, bahriye ve tıbbiye mektepleri, uzman Fransız askerlerinin istihdam edildiği askerî okullar örneğinde

Sultan Abdülaziz'in
Mısır Seyahati'ne Dair Bir
Kaynak Kitap: "Voyage
du Sultan Abdulaziz de
Sambul au Caire".

ni yeni bildirme biçimi Hatt-ı Şerifler zaman zaman cesaret vermek, doldurulacak boşlukları göstermek, güvence vermek, toplumu yeniden bir araya getirmek, onların refahını artırmak ve bunları taçlandırmak için sarfedilecek çabaları bildirmek için yayınlanıyordu.

Türkiye; nihayet yenileşme hareketinin ilk meyvelerini toplamaya başlamıştı. Gerçekleştirilen ilerlemeden kazandığı her tür kârın dışında, Batı'da açılan sanayi fuarlarında; kendi tarım ve sanayi ürününe birçok onur madalyaları veren jüri heyetlerini görmüş; Paris Antlaşmasıyla büyük devletler kulübü (*düvel-i muazzama*) arasında yerini kabul ettirmiştir. Böylelikle ülkenin huzurunu kaçıran ve bir süreden beri kalkınması yolunda da engel teşkil eden müdahaleler önlenmiş oluyordu ki bu da azımsanacak bir başarı değildir.

Türkiye'de sosyal, sivil, dini ve siyasi durumun başarılı bir şekilde yenilenebilmesi yirmi yıldan az sürmüştür.

Sultan Abdülmecid anlayışlı ve iyi bir kişiliğe sahip olmakla birlikte zayıf da bir bedeni vardı. Kabul edilen bir görüşe göre insanın bazı organlarının doğuştan zayıf oluşu asabi bir kişiliğe neden olur. Sultan Abdülmecid'in kırılğan bir zarf içindeki ruhu bazen kendini sivri bir şekilde gösteren bir güce sahipti; özellikle, Avusturya'nın

olduğu gibi yeniden düzenlendi.

Mülkiye ve Orman Bilimleri Okulu açılmıştır. Tüm bu kurumlarda, özel profesörler Avrupalı eğitim tarzını halka benimsetebilmiş; bu gelişmeyi, hükümdarın da sıklıkla yaptığı ziyaretler desteklemiştir.

Yeniçeri Ocağı'nın dağıtılmasından sonra, ordu var ile yok arasındaydı. Düzenli (Nizamiye) ve seyyar birlikler (Redif) öyle hızlı ve iyi bir şekilde yeniden düzenlendi ki; birkaç yıl sonra bunları, Tuna kıyılarında, Silistrede, Kars'ta ve görevin onları çağırdığı her yerde eski Türkiye ordusunun yerini tutup, en disiplinli ordular gibi boy gösterirken gördük.

Mehmed Ali Paşa gözetimindeki donanma da genel başarıdan payına düşeni almış ve bünyesindeki buharlı gemi sayısını artırmıştır. Darphane ve Tersane-i Amire, Doğu sularında daha önce yabancı şirketlerin öncülüğünde başlayan ve denizcilik ve ticaret hareketliliğini artıran kendi buharlı gemi şirketlerine sahip olmuştu.

Hükümdarın emir ve görüşleri-

Macar sığınmacılarının iadesi isteğini reddederken; Mençikof'un isteklerini, "halkı için savaşmayı ve ölmeyi bildiğini" söyleyerek geri çevirirken onun bu güçlü yönü ortaya çıkıyordu. Sultan Abdülmecid'in doğru bulup onaylamadığı bir konu sebebiyle, Batı'lı büyük devletlerden birinin büyükelçisi gemisinin bayrağını indirmiş; buna karşılık da Sultan "Sizin askeri gücünüz varsa Allah'ın yardımı da bizimledir" diye haykırmıştı. Ve yine ölümcül soğuklar damarlarındaki son birkaç damla kanı da dondurmasına rağmen, o atına binmiş ve Kurban bayramının gerektirdiği tüm merasimi eksiksiz yerine getirmişti.

Fakat bu kötüleşme seneler geçtikçe, bu gücünü git gide azaltmış, saltanatının son döneminde, tahta gelmesinin vaat ettiği umutlara cevap veremez hale gelmişti. Cidde ve Şam'ın kaderi Abdülmecid'in güzel ruhunun tam tersini yansıtmıştı. Özellikle Fransızca hocası olmak onuruna ulaştığım için bunu özellikle söyleyebilirim; Majestelerinin bizzat kendinden birçok defa, yeniliğe ve gelişmeye karşı direnenlerden ve bunların tavırlarından daha eğitimine başlamadığı küçük yaşlarından itibaren, derin bir nefret beslediğini duydum ve bunu doğrulayıcı hareketlerini de gördüm. Bu kötü olaylar, Sultan'ın manevî ve fizikî sıkıntılarını daha da ağırlaştırmıştı. Hükümdarın hastalığı, adeta olaylara ve diğer önemli adamlara da sirayet etmişti. İlk reformların yapılmasında ve başarısında büyük payı olan [Mustafa] Reşid Paşa, tam artık başarı elde edememe tehlikesi baş gösterdiğinde yenilikçi fikirlerini bugünkü yöneticilere bırakarak ölür. Parlak zekâsı ve zarif tarzıyla işlerin yürütülmesinde olumlu etkisi olan Tophane Müşiri Ahmed Fethi Paşa da artık eski ağırlığını kaybetmiş ve kısa bir süre sonra da yaşamını yitirmişti. Askeriyenin düzene sokulmasında Hüsrev Paşadan sonra çok şey yapmış olan [Sabık Serasker] Rıza Paşa da salgın hastalığa tutulmuş ve sağlığını kaybetmişti.

Saltanat makamı; onu yöneten vücut gibi sallantıda duruyor, devlet işleyişi ahenğini kaybediyor, belirsizleşiyor, yönetim aygıtının çarkları boşa dönüyordu. İdare hantallaşmış, ordu ihmal edilmiş, malî durumda ise tehlike çanları çalmaya başlamıştı. [Sadrazam Mehmed Emin] Âli Paşa tüm açıklığıyla devlet işlerinin nasıl aşağı doğru inişte olduğunu gösterdi. Bu cesur uyarının belli bir önemi vardı: girilen girdaba bakıldı ve bir müddet duraklandı. Lakin hastalar, onları kurtarması gereken ilaçlar acı verdiğinde, tabiplerine karşı kolayca asabileşebiliyorlardı. Bu uyarısının sonucunda Sadrazama hizmetlerinden dolayı *teşekkür* edilmişti.

Onun halefi Kıbrıslı Paşa da, devlet yapısındaki bozulmanın önüne tam anlamıyla geçemiyordu. Bununla birlikte erken gelen çöküşe, yolunda gitmeyen işlere ve geleceğin belirsizliğine rağmen zihinler sakin ve toplum kaderine boyun eğmiş gibiydi. Böyle bir sosyal yapının ortasında hoşgörü, adalet, eşitlik, özgürlük vaatleri herkesin saadetine yetiyor denebilirdi.

Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışıyla birlikte herkesteki endişe birden umuda dönüştü. Yeni hükümdar doğuştan güçlü bir bedenle donatılmıştı; meşhur babasının ruhunun enerjisini ve sıklığını taşıdığı izlenimini veriyordu. İyiliği ve insancıl yanı öne çıkmış bir hükümdarın halefi de, herkesin aklında iyi ve insancıl bir izlenim uyandırıyor. Ve doğrusu biz nasıl umduysak, Sultan Abdülaziz de şimdiye kadar kendini öyle gösterdi. Sultan Mahmud'tan aldığı güçlü bedeni ve zekâsı ile saltanatına en insancıl ve liberal yönlerini taşıyabilmişti. İyiliği sevmekle kalmıyor, kötülüğe engel olma gücü ve arzusunu da açıkça belli ediyordu.

Bu hayırlı niyetleri, yakınındaki Devlet adamlarının vasıtasıyla, siyasi programıyla, hükümetin itidaliyle, mali reformlarla, otoritesine sadık temsilci seçimiyle, çalışma ve dürüstlüğüne öne çıkardığı saygınlığıyla, tebaasının tüm sınıflarına gösterdiği adalet ve hoşgörülü tavırlarıyla erkenden fark edildi.

Sultan Abdülaziz'in şimdiden yaptığı iyi işler; adına hürmet duyulmasına, Türkiye'nin geleceği ile ilgili umut beslenmesine yetti bile. Kendisi şehzadelik ve veliahtlık dönemlerinde halen genel anlamda geleneksel özelliğini taşıyan saray adetleri, bu denli zor yönetme sanatı ve sadece zaman ve deneyimin ona verebileceği mülkiye bilgisi hususlarında kendini uzun uzadıya yetiştirmesine olanak verseydi daha neler yapmazdı ki?

Eğer koşulları yeterli bir mülkiye eğitimi alsaydı mülkiye bilgisi ile yetişmesine imkân verseydi daha neler yapmazdı ki? [Sultan] Abdülaziz, Allah tarafından ona verilen bu büyük görevin hakkıyla yerine getirebilmesi için yeterince bilgi ve deneyime sahip olmadığı ile ilgili tereddütlerini en başından itibaren birçok defa dile getirme samimiyetini de gösterdi. Böyle bir itirafta bulunmak, bulunulan makamla ilgili kendini geliştirmenin gerekliliğinin farkında olduğunu gösterir ki, Sultan kendinde gördüğü bu boşluğu doldurmak için çok gayret sarf etti. İlk iki yıllık saltanatında çok şey öğrendi; hükmetme yetkisini şimdiden kullanmayı öğrenmesi geleceğe dair iyimserliği davet ediyor.

Seleflerinin Türkiye'nin yeni kurumlarında temel olarak kullandıkları adalet, eşitlik ve güvenlik ilkelerini sıkı sıkıya devam ettireceğini ve daha da geliştireceğini açıklayarak içeride ve dışarıda herkesin güvenini kazandıktan sonra; devletin tehlikede olduğunu gören Sultan Abdülaziz, enerjik ve temkinli bir komutan olarak yönetimi ele aldı. Kendisine seçtiği nazırlarının görevlerini hakkıyla yerine getirmelerinin de sağladığı destekle, gemisini emin bir karaya çıkarıp kurtardı.

Artık israf yoktu, çılgın harcamalar yoktu, artık hizmetsiz maaşlı memuriyet de yoktu! Varsa yoksa tasarruf, iş, dürüstlük ve adalet! Osmanlıların yeni hükümdarının; hükümet programı hep böyleydi ve böyle de devam ediyordu. Çalışma saatlerinde olduğu gibi dinlenme vakitlerinin de değişmeyen kaygısı buydu.

Hazine-i Hassa [Saltanat makamının hazinesi] masraflarını büyük ölçüde düşürüp, genel [bütçedeki] tasarrufları da etkili bir şekilde uygulamaya koymasına rağmen Sultan ilkleri de başarıyordu. Saray işlerini iki yıldır nasıl çekip çeviriyorsa; Boğaziçi kıyılarında kötü görüntüye sebep olan harabeleri [eski saray ve kışlaları] ortadan kaldırarak yenilerini inşa ettirecek kaynağı da bulmuştu. Yıpranmışlığı göze çarpan kışlaları tamamlattı ya da onarttırdı. [Boğaziçi'nin] tatlı sularında kendisine yaşanabilir ikinci bir saray yaptırdı. Montenegro'dan dönen askerlerinin cesaretini cömertçe ödüllendirmeye, seraskerliğin ve amiralliklerin, kısacası kara ve deniz ordusunun gücünü pekiştirmek için bütçedeki paylarını artırmıştı; Sultan Abdülaziz, ülkesinin en acil yapılandırma ve ilerleme hareketlerine genel anlamda katkıda bulunmuştur. Saray maliyesi öyle bir hâl aldı ki; sarayda yaşayan ve Sultan'a hizmet edenler ister istemez geçmişteki aşırı harcama geleneğini bırakmak zorunda kaldılar.

Hükümdar iktisatlı olmayı emrederken, suiistimallere karşı da büyük ölçüde savaş ilan ediyordu. Adalet işlerinde haksızlık yapanlar, haksız vergi toplayanlar, zimmetine para geçirenler, rüşvet alanlar padişahın asil ruhunun işledikleri suçtan ne derece nefret ettiğini bilselerdi hiç şüphesiz saklanır ya da tövbe ederlerdi. Kamu

görevlerinde işinde dürüstlük ve sadakat gözetmeyen birilerinin olduğunu bilmek kadar onu üzen bir şey yoktur. Kırsal bölgelere gönderilen temsilciler (*Missi Domini*) işlerini hakkıyla yapıp, görevlendirildikleri bölgedeki idari yapıyı düzelttikleri takdirde Sultan'ın gözünde bir ödül hak ettiklerine emin olabilirler. Ha gayret imparatorluğun saygın tarihçisi [Ahmed] Cevded Efendi! Bosna Hersek topraklarında adalet ve imtiyazlarıyla ünlenen eserinizin en güzel sayfalarını tamamlayın. Ha gayret Ahmed Vefik Efendi, Hüdavendigar'ın bu büyük vilayetini Türkiye'nin bahçesine dönüştürmenize az kaldı. Bursa'dan Halep'e ne büyük şan ve işlerle dolu bir saha sizi bekliyor daha!

Padişah'ın devlet gelir yönetiminin bir düzene sokulması ve yolsuzlukları önlemede gösterdiği enerjik iradesi sayesinde durum çabucak toparlandı. Sadece vergilerin toplanması ve kullanımının düzenli bir şekilde denetlenmesi dahi gelirleri arttırdı. Yeni gelir kaynakları da bulunabiliyor ya da daha kazançlı hale getirilebiliyordu. İmparatorluk hazinesinin lehinde gümrükler yeniden düzenlenmiş, tarifeler yeniden gözden geçirilmişti. Pulun, gelir vergisinin, tuzun ve tütünün vergilerinin yeniden düzenlenmesi oldukça olumlu sonuçlar veriyordu.

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen "kaime" [kâğıt para] devletin maliyesinin bir yarası olmaya devam ediyordu. Esasen birçok defa yürürlükten kaldırılmaya çalışılmış ama her defasında uygulamanın zorlukları karşısında geri adım atılmıştı. Saltanatının ikinci yılına girerken Abdülaziz'in karakterini şekillendiren sağlamlığı ve talihi doğrultusunda bu mali operasyon yeniden ele alınmıştır. Suriye'nin yetenekli ve cesur arabulucusu Fuad Paşa, mesai arkadaşlarının ve meslektaşlarının cesaret ve tavsiyelerinden etkilenecek sosyal barışı sağlayacak olan bu büyük mali projeyi uygulamaya koymuştur. Neticesinde de; iç borcun bir kısmından kurtuluş sağlanmış diğerini ise sabitlemiş böylece bunların kamu ve özel sektörde sürekli bir kargaşa ve kaygı yaratmasının önüne geçilebilmişti. Böylesi önemli engeller ve zorlukla dolu bir idarî sorun, ne burada ne başka yerde hiçbir zaman bu kadar hızlı, dengeli ve mutlu bir çözüme kavuşturulamamıştır.

Bu büyük engelin kalkması; Hazine'ye bütçeyi hazırlanabilmesi ve ülkenin malî düzenlemesinin yapılandırılması yönünde adım atmasına olanak veriyordu. Sultan Abdülaziz'in liberal hükümetinin çağrısı ışığında İngiltere, Fransa ve Avusturya'dan gelen uzman maliyeciler, bu sonuca varılmasına katkıda bulundular. Türkiye; Batı'dan sağladığı kredileri; malî ve idarî alanlardaki düzenlemelere tahsis ettiğini gösteriyordu. Bu tavır sayesinde; ekonomisinin son kanayan yarası olan "Beşlik" in kaldırılması ve kamu yararına yapılacak başka düzenlemeler için talep ettiği borç miktarının on katını alacak kadar sınırsız bir güven kazanmıştı. İçeride öyle bir güven oluşmuştu ki aynı beşlik; para piyasasında normal seviyesindeki değerini bulmuştu.

Hazin bir durumda bırakılmış olan ordu ve donanma; doğal olarak ülkesinin bağımsızlığından endişeli olan hükümdarın dikkatini çekmişti. Asker ve bahriyeliler eski paçavralarının yerine verilen güzel üniformalarıyla yeni bir çehreye kavuşmuştu. Kendi üniformalarını ve ayakkabılarını üretip ekmeklerini yaparken kendileri de fazladan kazanmış oluyorlardı. Bu da Sultan'ın Fransa'dan örnek alarak yaptığı işlerden yalnızca bir tanesidir. Zaptiye müfrezesi de aynı şekilde giyiniş ve anlayış olarak değişti.

Yönetimin diğer tüm alanları da Sultan'ın ilgi alanına giriyordu. Önce Londra

Sergisi ve müteakiben yapılan İstanbul Sergisi'yle, tarım ve endüstri büyük destek görmüş oldu. Türkiye'de ilk defa yapılan bu ulusal sergi ürünlerinin kalitesi ve çeşitliliği bakımından hiç de diğerlerinden aşağı kalır yanı yoktu. İyi ve güzel üretilen her şeyin özenli ve cömert önderi olan Sultan; başarılı sonuçlar vereceğine inanılan bu yeniliğe özellikle katılmıştı.

Tarımcılık desteklenmiş ve hükümetin özellikle ilgilendiği pamuk üretimi gelişmişti. Zaten yaygın olan telgraf sistemi daha da genişletildi. Yeni yollar inşa edilmiş ya da Kamu İşleri Konseyi'nin kararlarına göre, yeni bir Sanat ve Meslek Mektebi gibi projelerle birlikte yolların inşasına da devam edilmektedir.

Üniversite'de kimiya, fizik, botanik, tarih ve coğrafya derslerine başlandı. Mülkiye Mektebi eğitime devam ediyor, taşra illerinin işlerine bir imdat gibi yetişecek olan uzman devlet adamları yetiştiriyordu. Böylece devlet eskiden olduğu gibi aşar vergisini iltizama vermek yerine daha kısa sürede doğrudan ve daha kârlı olarak toplayabilecektir.

Başkentte oluşan olumlu hava merkezin kaydettiği başarıdan git gide güç bulan başarılı yöneticilerin olduğu taşra illerine kadar ilerletilebilmişti. Abdülaziz'in ortaya koyduğu irade sayesinde arzusu doğrultusunda bu olumlu havanın kalıcılığı sağlanıyor ve her geçen gün daha da güçlendiriyordu. Artık en zor iş olan malî sorunların düzene konması başarılmıştır. Devletin gelirlerinin Sultan Mahmud döneminin sonuna göre dört kat fazla olması bizlere birkaç yıl içinde zaten son derece titizlikle ödenen borçların tamamen kapatılması umudunu ve ülkenin kaynaklarının gelirlerinin daha da artırılıp geliştirilebileceği düşüncesini veriyor.

Gelirleri artırıp harcamaları azaltması, kamu çalışanlarına disiplini ve dürüstlüğü aşılması, kamuoyuna ilerleme kaydedileceği umudu vermesi; 'kaimeyi' tedavülden kaldırıp, borçları ödemesi, büyük miktardaki alacakları toplaması, ticareti güvenilir hale getirip ticarî işlemleri kolaylaştırılması dışarıda kredisini artırmıştı. Taşrada barışı sağlaması, kara ve deniz kuvvetlerini güçlendirmesi, birçok konuda iyileştirme yaparak, daha iyi bir gelecek için adımlar atması, yabancı ulusların beğenisini kazanması ile onlarla ilişkileri düzeltmesi bir hükümdar için iyi bir başlangıcı göstermez mi?

Sultan Abdülaziz'de büyük iş tutkusu var ama işe koyulmadan önce dış ülkelerde büyük proje olarak ne yapılmış diye görmek istiyor. [Zira] Yazılı ya da sözlü raporlardansa kendi gözümüzle gördüğümüzle daha iyi öğreniriz.

Ama nereye gitmeli? Batı? Hayır, daha çok erken.

Mısır, Batı'nın gelişmiş fikirlerini alıp en iyi şekilde uygulayabilen Doğu ülkesidir. Firavunların antik topraklarında önemli tarım ve sanayi çalışmaları hayata geçirilmiştir. Burada iyi iletişim kanalları, demiryolu ve kanallar, fabrikalar, sulama sistemleri, bol çeşitli ürünlerin verdiği ciddi bir ticarî hareketlilik vardır; bir başka ifade ile Sultan'ın Asya ve Avrupa'da olup da ülkesinde görmek istediği her şey [orada] vardı. [Sultan] Mısır'a gidecektir. 1517'de I. Selim'den bu yana hiçbir hükümdarın görmediği bu ülkeyi ziyaret etmenin mutluluğu dışında; İstanbul ziyaretinde kendisini çok memnun etmiş [Hidiv] İsmail Paşa'yı görmenin mutluluğu da vardır.

Sultan Abdülaziz ne şarap içer, ne likör; hatta sigara bile içmez, güçlü bir sağlığa sahiptir. Durağan hayattan hoşlanmaz, sürekli hareket etmek isteyen bir kişiliğe sahiptir. Her şeyi bizzat görmek ve kendi öğrenmek istiyor.

Ülkenin durumu [seyahat için] başkentten uzaklaşmasına elverişlidir. Ülke tama-

men huzurludur ve bu sakin ortam, bir seyahat süresi boyunca bozulacak kadar zayıf değildir.

Yolculuğun masrafları Devlet bütçesinden değil, sadece gerektiğinde kredi de alabilecek olan Hünkâr'ın kendi hazinesinden (Hazine-i Hassadan) karşılanmıştır.

Ben de Mısır Seyahatine katılmış olmanın onuruyla bir günlük tuttum ve şimdi bunu yazıya dökkeğim.

Dipnotlar

- 1 Yazarın tam adına başka kaynaklarda da ulaşamadığından L. Gardey olarak verilmiştir.
- 2 Bu sözün aslı ve devamı: "Ben tebaamın Müslüman olanını camide, Hıristiyan olanını kilisede, Yahudi olanını havrada fark ederim (ayırt ederim). Aralarında başka bir günâ fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi gerçek evladımdır". Ç.N.
- * Cemal Kutay bu kehanetin, Sultan'ın annesi Pertevniyal Valide Sultan tarafından Avrupa seyahati için alındığını dile getirir. Cemal Kutay, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, s.18.